

NOVAS VÍAS PARA O (RE) COÑECEMENTO DA VIDA E DA OBRA DE XOSÉ MARÍA ÁLVAREZ BLÁZQUEZ

Ana Acuña
Universidade de Vigo

Resumo: Neste artigo achegarémonos ás publicacións que, con motivo do Día das Letras Galegas, supuxeron un maior coñecemento da vida e da obra de Xosé María Álvarez Blázquez.

Abstract: In this article we will take an interest in the writings done about Xosé M.ª Álvarez Blázquez and the fact that his life and work was given a bigger recognition after dedicating the “Galician Literature Day” to his work.

Palabras chave: Xosé María Álvarez Blázquez, narrativa, ensaio, edición, difusión cultural.

Key words: Xosé M.ª Álvarez Blázquez, prose fiction, essay, editing, cultural dissemination.

1. PRESENTACIÓN

Foi unha alegría conmemorar o centenario de Xosé M.ª Álvarez Blázquez –oito anos despois de celebrar o Día das Letras Galegas– en Tui, cidade tan presente na súa vida e na súa obra (Sánchez 2008a e 2008b). E foi un pracer compartir espazo, coma daquela, con persoas que trataron cun home que soubo “a ciencia de frolecer”, como el dicía nun verso. Soubo, repito, a ciencia de facer florecer a nosa lingua, a nosa literatura, a nosa historia, nun momento no que non había institucións que as coidasen porque Xosé M.ª Álvarez Blázquez foi un traballador da resistencia cultural.

Quen nos convoca naceu hai cen anos en Tui e viviu a súa xuventude e primeiro despertar ao coñecemento e á vocación docente na República. Pero a Guerra Civil coutou o seu desenvolvemento persoal e as súas ilusións ao sufrir un dos moitos procesos depuradores aos que se enfrontou o maxisterio e ao ser asasinado o seu pai, familiares e amigos. Nin os tempos escuros nin as mil mortes pequenas e grandes que o roeron (como a enfermidade e morte da súa filla Colorín) puideron

con Xosé M.ª Álvarez Blázquez. O autor tudense estivo por riba desas circunstancias vitais e doutras (dificultades económicas, bibliográficas...). Así o mostra o epistolario publicado, en diferentes monografías e publicacións periódicas, con F. Bouza Brei, X. Vidal Martínez, C. González Pérez, F. Fernández del Riego, M. Rodrigues Lapa, Ben-Cho-Shei, X. Alonso Montero, A. Fraguas, X. Neira Vilas e I. Millán. E xa entramos no cerne desta intervención ao citar a vía epistolar como unha forma de coñecemento.

Álvarez Blázquez, practicante da arte da resistencia dos dominados (Scott 2003), foi quen de desenvolver rexistros públicos e ocultos para que a cultura galega non esmorecese, mesmo en épocas de férrea censura ao editar e recuperar memorias e identidades alleas e necesarias (Amado Carballo, Alonso Ríos, Bóveda...).

Imos centrar a nosa intervención nesa arte de resistencia de Álvarez Blázquez, nesa “cencia de frolecer” no eido da narrativa, do ensaio, da edición e da difusión cultural¹. Para iso repasaremos brevemente o labor de Álvarez Blázquez e aludiremos á valoración que lle mereceu aos estudosos dende 2008. Procede, por último, que enumeremos o que queda por facer para o xusto (re)coñecemento de Álvarez Blázquez (labor pedagóxico...).

Por tanto, deterémonos naqueles traballos e autores que, dende o 2008, supuxeron unha nova vía para o (re)coñecemento da vida e da obra de Álvarez Blázquez². Esa data tamén ofreceu a posibilidade de coñecer inéditos (poesía, ensaio, epistolarios...) grazas á implicación dos seus descendentes que mesmo achegan datos na súa propia obra literaria. Incluímos, asemade, algúns achados procedentes do arquivo legado pola familia á Fundación Penzol.

2. ÁLVAREZ BLÁZQUEZ NARRADOR

O Día das Letras Galegas en 2008 contribuíu á descuberta de Xosé M.ª Álvarez Blázquez como narrador, sobre todo a partir da abordaxe de Manuel Forcadela en distintas publicacións periódicas (*Grial*, *Boletín da Real Academia Galega*) e no congreso organizado pola Real Academia Galega en Tui. Non obstante, antes de demostrar a importancia da narrativa en galego de Álvarez Blázquez faremos un repaso polos seus contos e o seu libro.

“Os ruíns” contén 5 relatos cuxos personaxes sofren, vítimas de circunstancias adversas que o narrador explica para contaxiar a súa ollada comprensiva. O lector sente empatía por estarmos ante “un criminoso que non é criminoso, un

1 Deixamos fóra a creación poética dado que foi abordada por outro dos participantes neste centenario.

2 Consideramos todas as publicacións sobre Xosé María Álvarez Blázquez valiosas, con todo, deixaremos de lado aquelas que abordan a totalidade da súa obra e da súa figura por cuestións de espazo.

suicida que non é suicida, un ladroeiro que non é ladroeiro. Mais o segredo que fique antre nós./ Pra a sociedade seguen sendo os ruíns” (Álvarez Blázquez 1935: 186). Parécenos que estes personaxes son semellantes aos de *Ruínas. Desdichas de tres vidas exemplares* de Rosalía de Castro, pois neles escoitamos o discurso dos “miserables” dos “homes e mulleres escuros”, e as palabras esmagadas, rexeitadas polas institucións ou deixadas de lado polo tempo, o que dicían os tolos, os obreiros... e que recuperou Michel Foucault (1999).

Para Manuel Forcadela, o orixinal nestes relatos reside na “singularidade temática e conceptual no contexto en que se publicou” (Forcadela 2008a: 78) pois neles apunta o que serán futuras tendencias: o distanciamento narrativo, a ironía, a presenza do absurdo, o ambiente urbano, os personaxes extravagantes e atribulados pola presenza poderosa dun imaxinario íntimo que non se axusta á súa vivencia real.

Ademais, coma no resto da súa obra, destaca o coidado estilístico, a elección de palabras, a construción das frases, o léxico hiperenxebre, o rigor formal e a concesión ao poético.

No relato “O afillado”, que mostra o costume do bautismo prenatal na ponte do Burgo pontevedresa, o protagonista volve ser outro “ruín” que busca solución no suicidio. Un personaxe a piques de ser engulido pola vida pero ao que tamén esta lle ofrece razóns para seguir agarrándose a ela. Segundo Alfonso Álvarez Cáccamo (1993: 9), “O relato está cheo de ironía e perdón propio dos que non tiveron máis remedio que pórse a rir da vida porque a vida tentaba rirse deles”.

O profesor Forcadela (2008a) ten unha lectura simbólica do texto, repara na ironía cruel e considérao como unha narrativa existencialista (mundo duro e inhabitual, personaxe que despreza a vida propia, recurso aos sentimentos máis elementais).

O libro *A pega rabilonga e outras historias de tesouros* consta de 4 relatos cuxo nexos son os tesouros. Neles atopamos temática e trazos da narrativa de preguerra e posguerra: decadencia da fidalguía, emigración, problemas do mundo mariñeiro, situación dos dominados nun mundo de dominadores, a morte e a enfermidade. E conxugan lirismo, narración e drama no tratamento dos animais, na revelación da derradeira vontade dun avó ao seu neto. Destacan, ademais, os diálogos e xogos de linguaxe, humor e misterio, a presenza do trasmundo (tesouros imaxinarios e reais) e os personaxes que representan a idiosincrasia galega.

Manuel Forcadela (2008a) fala de realismo máxico nestes contos e chama a atención para o espazo novo da Galicia dos pazos e da invasión francesa, para os personaxes psicoloxicamente singulares, a intelixencia dos animais e a narración infantil fronte ao discurso culto.

Para este autor “breve mais significativa foi, daquela, a aportación de Álvarez Blázquez á tradición narrativa en lingua galega”, “é suficiente para podérmolo

considerar un mestre [...] ao que [...] os tempos e as condicións misérrimas da nosa industria cultural impediron desenvolver, como merecería, os seus verdadeiros talentos” (Forcadela 2008a: 81). Botando man do modelo analítico que parte da semántica estrutural de Greimas e conflúe na Crítica da Ideoloxía de F. Jameson e outros, Forcadela (2008b: 114) salienta:

O interese que a obra de XMAB dispón perante a nosa ollada deriva fundamentalmente do feito de ser unha obra que deambula ao longo dun período de tempo no que teñen lugar transformacións sociais e políticas dunha enorme transcendencia [...]

Habería que comezar, por tanto, explicitando que a obra narrativa en lingua galega de XMAB é o resultado de tres momentos históricos ben definidos na súa plasmación histórico-literaria:

- A Narrativa do Período Nós, na que convén situar os seus primeiros textos de ficción, dispostos todos eles no volume de *Os Ruíns*.
- A Longa Noite de Pedra do franquismo onde cabe salientar o seu relato *O Afillado*, de 1947.
- Os ecos do realismo máxico, en cuxa harmonía executa os acordes derradeiros de *A pega rabilonga e outras historias de tesouros*, de 1971.

Por tanto, “a evolución da narrativa de XMAB [...] vai desde o modelo vangardista presente en *Os Ruíns* ao modelo máis conservador, presente en *A pega rabilonga e outras historias de tesouros*” (Forcadela 2008b: 120). Con todo, aínda está pendente o estudo conxunto da obra narrativa galega e castelán, pois a escoylla idiomática, para Forcadela (2008a: 75)

lonxe de ser o resultado dunha vocación persoal, viña, en moi elevada porcentaxe, obrigada por outras razóns: o ambiente político de represión propio da autarquía fascista en que XMAB leva a cabo a redacción das súas tres primeiras novelas, que facía impensable que estas puidesen ser escritas e publicadas en lingua galega; a necesidade de supervivencia e de lexítima proxección persoal, impensable nun sistema literario mancado e agónico; a innegable vocación literaria concibida, en moi gran medida como unha paixón polo coñecemento.

Ao noso ver, é na narrativa en castelán onde aparecen moitas das preocupacións lingüísticas, etnográficas, arqueolóxicas e históricas de Álvarez Blázquez. Por iso a súa análise ofreceríanos unha maior perspectiva da creación literaria, por canto profunda na condición humana e descobre valores positivos nas persoas (caso do Padre Fiterre en *En el pueblo hay caras nuevas*). De aí os xogos de linguaxe, o humor, a ironía, ademais das situacións e espazos coñecidos para o autor (referencias á literatura popular).

3. ÁLVAREZ BLÁZQUEZ ENSAÍSTA

3.1 ESTUDOSO DA LITERATURA DE TODAS AS ÉPOCAS

(LÍRICA MEDIEVAL, SÉCULOS ESCUROS, SÉCULOS XIX E XX, LÍRICA POPULAR)

Como estudoso da lírica medieval, quizais a contribución máis relevante (pola repercusión e a recepción nese momento de seca cultural) de Xosé M.ª Álvarez Blázquez foi a *Escolma da poesía galega I. Escola medieval galego-portuguesa (1198-1346)*, publicada pola editorial Galaxia en 1952. Pero Álvarez Blázquez escribiu numerosísimos estudos sobre a lírica e, en menor medida, a prosa medieval. Non podemos esquecer os estudos de carácter divulgativo, novos datos que inclúen referencias históricas, antropolóxicas, etnográficas, ademais das estritamente literarias.

Os Séculos Escuros tamén tiveron a dedicación de don Xosé María, pois editou importantes textos aos que procurou atribuír, coa maior certeza, a paternidade correspondente. É o caso, por exemplo, de *El buho gallego* de Pedro Fernández de Castro (1951). Será na editorial Galaxia onde publique un dos seus traballos máis relevantes: o segundo tomo da *Escolma da Poesía Galega. Do s. XIV ó s. XIX*. Esta investigación sobre os Séculos Escuros ocuparalle toda a súa vida, segundo as súas propias afirmacións e as dos seus biógrafos.

Xosé Luís Couceiro, Xosé Ramón Pena e Darío Xohán Cabana, entre outros, salientaron a influencia das Escolmas I e II e que o da Terra Chá resume ao darlle a palabra a dous membros da Gran Xeración Antifranquista (Méndez Ferrín e Manuel María). Na mesma liña se expresa o citado X. R. Pena (2008: 204-205):

para todos aqueles que nos iniciamos no coñecemento do noso lirismo trobadoresco nos anos 70, a *Escolma* de D. Xosé M.ª Álvarez Blázquez conforma algo máis que un simple libro, que unha ferramenta de traballo coa que demos os primeiros pasos entre as *cobras* [...]

Nin que dicir ten, todo o que vimos de sinalar para a *Escolma medieval* ten doada aplicación no caso desoutro magnífico esforzo que configura o tomo II da Antoloxía editada por Galaxia e que leva por título *A poesía dos séculos XIV a XIX*, por máis que sexa habitualmente coñecida como “A Escolma dos Séculos Escuros”.

Do século XIX destacan, por exemplo, as investigacións sobre Añón, Aurelio Aguirre... e as edicións (Añón, Froylán Troche...). Quizais a contribución fundamental de Xosé María Álvarez Blázquez foi a atribución da *Egloga de Belmiro e Benigno* a Nicomedes Pastor Díaz. En canto ao Século XX son numerosos e valiosos os estudos e a edición de Luís Amado Carballo, así como a edición dos escritores novos en Castrelos.

O Congreso da Real Academia Galega celebrado en 2008 colocou a Xosé M.ª Álvarez Blázquez no lugar que merecía grazas a análises como as de X. R. Pena e X. L. Méndez Ferrín. Se o primeiro bautiza a Álvarez Blázquez como “canonizador” (Pena 2008), Méndez Ferrín considera incalculable a débeda que a nosa cultura contraeu con Álvarez Blázquez, pois “Moito do sistema de valores e a historia da literatura galega tal e como son comunmente aceptados foi ideado por Xosé M.ª Álvarez Blázquez” (Méndez Ferrín 2008a: 166). Concreta o autor de *Retorno a Tagen Ata* (Méndez Ferrín 2008b: 263):

Álvarez Blázquez foi facendo achegas que amplificaron os horizontes cronolóxicos e valorativos da nosa historia literaria: non só descubriu textos senón que, eventualmente, practicaba neles a difícil técnica da atribución dos anónimos e considerábaos con criterios valorativos ou estéticos e así quedaron listos para robustecer os muros, nalgúns lenzos enfeblecidos ou derruídos, da nosa Historia literaria.

O arquivo da Fundación Penzol mostra o afán de don Xosé como buscador de tesouros literarios dende os anos 30. A consulta da súa documentación permitiu-nos, por unha parte, completar o atado de J. B. Vázquez (anunciado a Filgueira Valverde nos anos 30 [Acuña 2008b]) e ao que tivera acceso durante unha das súas diadas ou xeirias, e, por outra parte, coñecer os papeis vellos de J. A. Diéguez que chegaron a Álvarez Blázquez a través de Javier Ferreiro Loredó.

No eido da literatura popular, cómpre mencionar os estudos de Xosé M.ª Álvarez Blázquez sobre o cancionero da Virxe, o nadal, Pardo de Cela, o romance de Silvaniña, cantares e romances vellos prosificados. Moitos deses estudos foron superados (e así o recoñecen Darío Xohán Cabana e José Luis Forneiro), pero foron inevitables chanzos cos que chegar ao coñecemento.

O profesor Forneiro valora o feito “de o polígrafo de Tui se interesar pela literatura popular, numa altura em que galeguismo parecia ter-se esquecido do saber literário tradicional” (Forneiro 2008: 60). Por outra parte, Álvarez Blázquez non quedou no estudo erudito e “criou na sua pequena e activísima editora Castrelos a colección o Moucho, onde, nalguns casos, restituiu ao povo, a literatura que este consumira em épocas anteriores” (Forneiro 2008: 61).

Unha vez máis, debemos aludir ao seu arquivo (Fundación Penzol), pois achérganos á recompilación de Xosé M.ª Álvarez Blázquez no eido da literatura popular (tamén se recollen textos de autor) e aos seus proxectos como editor: un Cancioeirño galego-castelán de Burlas, un Libro de esconxuros, un Calendario popular e un Teatro popular.

3.2 ESTUDOSO DA HISTORIA

(ARQUEOLOXÍA, PALEOLÍTICO, IDADE DE BRONCE, DOMINACIÓN ROMANA...)

O interese polos estudos arqueolóxicos debeu comezar durante a relación de Álvarez Blázquez cos estudantes e profesores do Instituto de Tui (Ferro Couselo) e co erudito local Manuel Fernández Costas. De aí as xeiras/diadas polo Castro de A Guía (Randulfe), Cabeza de Francos e Sobreira entre 1933-34, e Maceiras (Covelo) entre 1935-36. Posteriormente, a vocación pola prehistoria cimentouse con F. Bouza Brei (Seminario de Estudos Galegos) ata o punto de colaborar en artigos e libros (1949, 1952), sobre todo con motivo do achado de estelas funerarias romanas na cidade de Vigo. Pero tamén colaborou don Xosé María con historiadores novos (1970).

En 2008 Carlos García Martínez e Fernando Acuña Castroviejo (2008: 136) profundaron na “arqueoloxía da resistencia” de Xosé M.ª Álvarez Blázquez porque

como a maior parte dos homes que levaron até os anos sesenta do século pasado o peso do labor arqueolóxico en Galiza, non foi un profesional desta ciencia. A súa formación será a dun autodidacta, que a partir dos primeiros anos da década dos corenta se integra no grupo de investigadores, moitos deles procedentes do SEG, e que dende o compromiso co país han continuar nuns tempos de opresión a vizosa laboría desenvolvida ao longo do primeiro terzo do século XX, que fora tan violentamente interrompido pola guerra.

Segundo estes investigadores (García/Acuña 2008: 143) o noso homenaxeado aplicou “novas liñas de traballo” e

resultou fundamental o ter desempeñado o comisariado local de escavacións, xa que dende ese posto puido canalizar as súas inquiredanzas investigadoras e grazas a estas e ao seu prestixio intervir, escavar e axudar a recuperar materiais tan importantes coma os das Gándaras de Budiño, Atios, as estelas funerarias de Vigo e tantas outras pezas que hoxe figuran no Museo Quiñones de León en Vigo, que tanto lle debe.

Eduardo Méndez Quintas (2008c: 186), nunhas reflexións sobre as achegas de Álvarez Blázquez á arqueoloxía galega, valora como “sensacionais” eses descubrimentos e considera as súas investigacións no campo do Paleolítico como “moi importantes e novidosas”

tanto pola orixinalidade no contexto académico galego, como pola aplicación da metodoloxía máis avanzada da época. [...] Sobre todo debemos destacar a

valentía, á hora de artellar a primeira secuenciación da ocupación paleolítica galega, baseada nos materiais recuperados no Baixo Miño. A maiores do anterior, temos que destacar outra das grandes virtudes de Álvarez Blázquez: o seu afán por divulgar o coñecemento.

Con motivo do ano Álvarez Blázquez, o Instituto de Estudos Miñoranos editou dous volumes de homenaxe (un sobre os estudos do Paleolítico e outro sobre arqueoloxía e que inclúe escritos de don Xosé María). Coincidimos con Felipe Árias cando sinala, no primeiro volume, que “a celebración das Letras Galegas do ano 2008 en torno á figura de Xosé M.ª Álvarez Blázquez vai conseguir que se coñeza mellor todo o seu traballo e o seu papel, fundamental, na cultura galega de boa parte do século XX” (Árias 2008: 9). Engade que “compre lembrar tamén o papel do erudito e investigador vigués no desenvolvemento do «Congreso Nacional de Arqueología» de 1953, fito clave nos estudos prehistóricos e arqueolóxicos galegos” (Árias 2008: 10).

Para o citado Méndez Quintas (2008a: 39), con Xosé M.ª Álvarez Blázquez “foise un dos homes desa xeración perdida, persoas preocupadas pola cultura do seu país, a mais dun dos arqueólogos máis importantes da Galicia da segunda metade do século XX”.

Por outra parte, foron coñecidísimas as colaboracións de Álvarez Blázquez na prensa viguesa nas que daba a coñecer a historia da cidade en 1959, 1962, 1971 e que –algunhas– darían pé ao libro *La ciudad y los días* (1960). Tamén é relevante aquel coordinado con A. Cunqueiro *Vigo en su historia* (1980) e que recolle estudos illados. Xosé M.ª Álvarez Blázquez aproximouse neses artigos dun xeito especial á historia da cidade.

Xosé Ramón Barreiro Fernández chamou a atención para o labor de Álvarez Blázquez como historiador da cidade porque era un gran coñecedor do século XIX vigués e só lamenta que concluíse no ano 1900 “furtándolle aos lectores todo o século XX” (Barreiro 2008: 74).

Tui e Baiona mereceron aínda algún estudo histórico-literario. Rafael Sánchez Bargiela (2008b) explica non só o papel de Xosé M.ª Álvarez Blázquez no estudo de Tui, senón o dos Álvarez. De don Xosé María analiza a súa biografía tudense e as súas achegas significativas sobre Tui “e a súa bisbarra que evidencia as súas raizames, ás que nunca renunciou” (Sánchez 2008b: 235) e sinala catro liñas de traballo relacionadas coa súa cidade natal: a creación e a investigación literaria, o labor arqueolóxico, as achegas de investigación etnográfica e traballos de investigación histórica.

3.3 ESTUDOSO DA LINGUA (ETIMOLOXÍA, ONOMÁSTICA, FRASEOLOXÍA, SOCIOLINGÜÍSTICA)

Os estudos lingüísticos mereceron, ao noso entender, pouca atención por parte dos especialistas e por iso lembraremos o labor de Xosé María Álvarez Blázquez en diferentes planos.

Dentro dos estudos sobre etimoloxía, insírese a polémica, en forma de carta aberta, mantida co profesor Rabanal arredor do vocábulo “espirro” e da xeminaación do “r” en galego. Con todo, dada a curiosidade intelectual de Xosé María Álvarez Blázquez é posible atopar referencias ás etimoloxías noutros traballos. É o caso do epistolario cruzado con Xesús Alonso Montero (depositado na Fundación Penzol), onde se constata a preocupación lingüística de Álvarez Blázquez en forma de suxestións etimolóxicas e ortográficas, confidencias lingüísticas, ademais de interesarse pola situación sociolingüística do momento.

En canto á onomástica, don Xosé María outorgáballe unha importancia central aos nomes de persoas e de lugares, sobre todo aos creados. Un deses nomes suplantadores do propio, no que ecoan as súas experiencias de neno nas terras interiores de Vilanova de Arousa, será “Celso de Baión” e con el publicará *Os nomes da terra* (1976). Como xa constatamos (Acuña 2008a), o libro ofrece as etimoloxías populares dunha serie de topónimos e unha serie de mostras de literatura popular (contos e lendas) vinculadas a esas interpretacións populares.

Gonzalo Navaza presentou, en 2008, a “Anagramática” ou aventura estética de Xosé M.ª Álvarez Blázquez, inédita ata entón e da que é inaugurador con *A mensaxe secreta dos nomes*³. A teoría de Xosé María Álvarez Blázquez está clara: “Se é certo que o noso destino está marcado desde o principio dos tempos, fatalmente, o nome que nos distingue tamén o estará e, en consecuencia, destino e nome son inseparábeis.” (2008: 29).

Como recoñece G. Navaza (2008: 23), “Os xogos con apócrifos, pseudonimias ou heteronimias aparecen aquí e acolá en toda a súa obra”. Moitos deses intereses pola lingüística aparecen reflectidos nas novelas en castelán (algunha traducida ao galego polo fillo), sobre todo en *Una cabaña en el cielo*, cuxo protagonista crea unha “Gramática elemental del Retrolexicón”, pero tamén en *Las estatuas no hablan* cos nomes das rúas, no conto “A furna” de *A pega rabilonga...*

Aínda están por estudar moitas achegas de Álvarez Blázquez e que intuímos durante a nosa pequena cala no seu arquivo (Fundación Penzol): dicionario dos nomes, notas sobre ortografía, palabras capicúa... A ese dicionario dos nomes ou “folleto antroponimástico”, cuxas fichas descubrimos na Fundación Penzol, parece referirse nunha carta do 10 de marzo de 1976 ao amigo Isidoro Millán na

3 Na recente novela de Xosé María Álvarez Cáccamo, *Últimas galerías*, tamén aparece o gusto pola Anagramática nas cartas da protagonista feminina.

que este aconsella documentarse nos textos medievais, nos repertorios lusos e na oralidade, ademais de indicarlle os criterios que debe seguir.

A propósito do estudo da fraseoloxía, Xosé María Álvarez Blázquez contaba con antecedentes na familia, pois o seu avó Emilio Álvarez Giménez, ademais de resultar premiado en Ourense polo seu *Refranero agrícola y meteorológico gallego* (1903), foi publicando na revista *Ultreya* (1920) “Refranes gallegos recogidos en la provincia de Pontevedra”.

Deste tema tratará no seu epistolario con F. Bouza Brei, como testemuña o arquivo Bouza Brei da Real Academia Galega onde existe un escrito-carta enviado por Xosé María Álvarez Blázquez e datado en maio de 1947 (dirixido, supoñemos, a membros de Pósitos e Confrarías e mais a profesores) co fin de preparar un “Refranero gallego del mar” o máis exhaustivo posible. Segundo informa Darío Xohán Cabana (2008a: 1170), o “refraneiro do mar [...] nunca foi publicado como tal, pois uns anos máis tarde debeulle pasar as súas papeletas a Bouza Brey para un proxecto que este non chegou tampouco a culminar”.

Noutros artigos ofrece contribucións interesantes, por exemplo para o coñecemento da lingua gremial dos canteiros, o vocabulario dos nenos e do vocabulario do muíño que “interesa más si tenemos en cuenta la época en que se escribe, de decadencia y postración del gallego en toda manifestación que no sea la oral.” (1948: 329).

No apartado das cuestións sociolingüísticas, a mellor mostra impresa da súa preocupación pola lingua galega está na antoloxía *Falemos galego* (1973). Esta colectánea contén cincuenta textos dende o cura de Fruíme ata hoxe, por exemplo os extraídos dos libros de Alonso Montero (*O porvir da lingua galega* e *O que cómpre saber da lingua galega*)⁴, pero tamén de D. X. Cabana e X. L. Méndez Ferrín.

Xa en 1961 manifestaba Álvarez Blázquez as necesidades da lingua galega e, para remediar o seu descoñecemento, proclamaba:

Es cada día más urgente la publicación de una Gramática oficial y un Pronuario Ortográfico. Hace falta que los jóvenes, que con tanto afán se lanzan al cultivo del gallego lo hagan también con más conocimiento del idioma; da verdadera pena leer algunas cosas (*El Progreso* 4/IV/1961).

En diversos escritos puidemos ler sobre o interese de Álvarez Blázquez pola normalización da lingua galega no ensino, nos medios de comunicación etc. Así se expresaba nunha entrevista para *Nova Alternativa galega* (Equipo Limbo 1979: 34-39):

4 Tampouco debemos esquecer que na Serigrafía Galega do seu irmán Álvaro Álvarez Blázquez se editaban as pegatinas co lema “Falemos galego” a prol do uso do galego.

É preciso que os mozos non galego-falantes de nacemento, adiquen algún tempo a estudar o galego, non tanto nas gramáticas –que son boas– como na cátedra viva do pobo. [...] Tamén é bo camiño a lectura dos bos escritores galegos, que hainos a moreas, anque non todos señan do noso tempo nin teñan pensado coma nós pensamos [...]

Si, compre un xornalismo galego, e agora mesmo. É unha base mínima pra o fortalecemento da nosa cultura, en todos os seus eidos. Precisamos un xornal escrito en galego, pensado e sentido en galego, que chegue a todos os recantos.

Poderíamos incluír dentro do eido sociolingüístico o labor de Xosé María Álvarez Blázquez como tradutor⁵. Nesa liña normalizadora estaría a súa tradución de dúas pequenas obras escritas por Quevedo e que aparecen agrupadas no quinto libro da colección O Moucho, co título *O soño das caliveras* (1968).

Segundo explica Xosé María Álvarez Cáccamo (2012: 12) na introdución ao epistolario entre don Xosé María e Isidoro Millán, a cuestión lingüística foi unha ocupación tamén profesional: “O xogo de rimas e outros recursos de estilo e enxeño servíronlle tamén ao noso pai ao longo da estadía ovetense para organizar os textos dos eslogans publicitarios que lle encargaba a axencia Gil Lus”.

3.4 ESTUDOSO DA ETNOGRAFÍA

Os seus textos sobre romarías galegas, costumes dos nenos, o libro na tradición popular, o corpus e a arquitectura popular van acompañados de literatura popular de tradición oral.

O ano 2008 facilitou a publicación dunha recolla divulgativa editada polo Museo do Pobo Galego na serie Alicerces. Trátase de catro ensaios nos que se deixa ver a preocupación pola cultura tradicional de Galicia.

Pola nosa parte, volvemos insistir na relación destes estudos coa creación narrativa, caso de *Enchen as augas* e *A pega rabilonga e outras historias de tesouros* (“A furna”) e coas cuestións lingüísticas.

4. ÁLVAREZ BLÁZQUEZ EDITOR E DIFUSOR CULTURAL

Xosé M.ª Álvarez Blázquez foi editor nunha época na que as letras galegas apenas ocupaban espazos nos xornais. Pero, aínda máis, era unha época difícil pola censura e Álvarez Blázquez desafiouna coa edición da obra completa de Curros (Alonso 2003).

5 Xosé María consideraba “imprescindible las versiones al gallego de los textos clásicos de la literatura universal [...] pero también con un criterio de prudente dosificación” (*El Progreso* 4/IV/1961).

Recordamos que o labor editorial de don Xosé María comezou en 1950, en colaboración con L. Viñas Cortegoso, con Monterrey. Se como librería achegou material galego a todos os eruditos que tentaban retomar o fío da cultura galega roto tras a Guerra Civil, como editorial Monterrey posibilitou a publicación de rarezas bibliográficas e ofreceu un novo espazo para algúns escritores que comezaron ou recomenzaron a escribir (Cunqueiro, Pimentel) a través de tres seccións (Beatus Jacobus, Leixado do vento, Frol e froito) que foron analizadas en profundidade por María Dolores Cabrera (2008).

A editorial Castrelos comezou en 1963 con “Cuadernos de arte gallego” e “A roda dos 151”, pero foi a partir de 1967 cando se converteu nunha editorial importantísima polas súas publicacións (e reedicións) e a eficaz distribución. Contou con catro seccións: Pombal (clásicos e contemporáneos), O Moucho (popular), Pico Sacro, Mogor (máis novos) tamén estudadas por María Dolores Cabrera (2008).

Darío Xohán Cabana (2008d: 92 e 97) considera a Álvarez Blázquez como un “editor revolucionario” e “vocacional desde que era un raparigo”, pois “xa cando andaba aprendendo pra poeta preparaba os seus manuscritos [...] e, a falta de máquina de escribir, con letra de imprenta”. Para o colaborador de Álvarez Blázquez, Castrelos, a segunda etapa de Castrelos “representou unha auténtica revolución no libro galego” coa liña do Moucho “libros do pobo pra o pobo” (Cabana 2008d: 106). Ademais da liña da literatura popular está a do vangardismo, a da recuperación de clásicos maiores e menores. Aínda máis, “Xosé María creou unha rede de puntos de venta nunca vista nin concibida, que superou os 220 e triplicou en número os de calquera outra editorial” (Cabana 2008d: 111).

Como sinala D. X. Cabana (2008d: 111-112) aínda está pendente “facer un relato global e dialéctico de toda a aventura” na que Álvarez Blázquez “nos anos finais da ditadura franquista quitou o libro galego da miseria, multiplicándoo e popularizándoo e facéndoo entrar con vigor inesperado na etapa en que estamos”.

En efecto, para Manuel Bragado (2008: 89), Álvarez Blázquez é “fundador do concepto da edición moderna en lingua galega” pois traballou a contracorrente “movido pola convicción patriótica e a afouteza empresarial de que era posible crear [...] un mercado do libro en galego ou de interese galego” polo que cómpre facer un balance do seu papel.

O editor M. Bragado (2008: 95) fai un percorrido por Edicións Monterrei e detense en Castrelos para concluír que:

O labor editorial de don Xosé María en Castrelos foi o dun xigante do que os editores galegos de hoxe nos sentimos tan abraiados como humildes herdeiros. Impuxo os criterios dunha edición de catálogo, organizado por coleccións; renovou o deseño e a diagramación das obras; creou o concepto do libro de

peto na edición galega; respectou os lexítimos dereitos dos autores; renovou e ampliou a distribución comercial... Puxo, en definitiva, os alicerces para o agromar da edición galega contemporánea.

Outro editor, Víctor Freixanes (2008b: 258), detense na “Arte de paquetería” de Álvarez Blázquez porque

participou e implicouse en todos e cada un dos elos da cadea de valor do libro, e esta é unha das súas grandes contribucións á cultura galega da segunda metade do século pasado [...] XMAB participou, dun xeito innovador, no proceso da recuperación do libro galego moderno: dende a creación á distribución; dende a investigación e a descuberta de orixinais e de autores [...] á comercialización de fondos e a administración dos mesmos; dende a redacción, a corrección de probas, o deseño das cubertas, a selección de caixas e de tipografías, etc., á administración dos recursos, o márketing e a venda, incluído o pago de dereitos [...] e incluída a axitación cultural e a sementeira, dimensión política de compromiso coa nación á que non renunciou nunca e que caracteriza e define a toda a súa xeración.

Queremos terminar coa información, indicada por D. X. Cabana (2008d: 98-99), dun proxecto interesantísimo de don Xosé María en 1935 conformado por dúas liñas: a Biblioteca Clásica Galega que constaría de 30 tomos e a Biblioteca Nova Galega “na que se recollería [...] o máis interesante da produción literaria galega actual”. Para D. X. Cabana, ese proxecto de Xosé M.ª Álvarez Blázquez “é o dunha Editora Nacional”. Aínda temos noticia, a través do poeta lugués, dun “Cuestionario de historia da literatura galega” elaborado por Álvarez Blázquez en 1938 e que ao entender de D. X. Cabana (2008d: 100-101) é

o guión pra elaborar unha magna obra [...] unha historia da literatura galega desde as orixes ata daquela mesmo [...]

Mais a realidade foi a que foi, e Álvarez Blázquez non puido escribir a súa Historia da literatura galega, nin moito menos traballar no ambicioso proxecto editorial da Biblioteca Clásica e a Biblioteca Nova.

Ocupáronos a continuación de Álvarez Blázquez como difusor cultural, consultor bibliográfico e conferenciante. A axuda bibliográfica que lle ofreceu aos eruditos galegos foi considerable. Unha mostra é o epistolario mantido con Antón Fraguas, Manuel Rodrigues Lapa ou Xoán Vidal onde se aprecia o importante intercambio hemerográfico.

En canto ao labor de conferenciante, a prensa da época dá-nos unha idea da amplitude temática (historia, música, literatura...) sobre a que disertaba Xosé María Álvarez Blázquez. E aínda teriamos que engadir as intervencións radiofónicas de Álvarez Blázquez na BBC de Londres, en *La Voz de Vigo* e en *Radio Vigo*. Estas emisións viguesas supuxeron, tal e como facía constar no currículo enviado á Deputación da Coruña en 1968, “una colaboración diaria ininterrumpida, a lo largo de más de ocho años” (Acuña 2008a: 147).

Tamén nós, coma D. X. Cabana (2008a: 171) temos que deixar fóra as achegas de Álvarez Blázquez, “menores pero interesantes, en materias como a filatelia [...] e as mil curiosidades que a miúdo lle chamaban a atención e o ocupaban intensamente algunhas semanas ou meses”. Porque don Xosé María foi un home de múltiples inquiredanzas “gran polígrafo, heroe cultural, construtor da patria” (Cabana 2008a: 174), “intelectual completo e representativo do seu tempo” (Cabana 2008b: 11), un creador e un divulgador da cultura e dos valores galegos nunha época de escuridade política e deserción cultural.

5. ESTUDOS PENDENTES

Ao longo deste artigo fomos chamando a atención sobre aspectos de Xosé María Álvarez Blázquez pendentes dun estudo profundo: Álvarez Blázquez lingüista (estudoso da fraseoloxía, da sociolingüística e da lexicografía), etnógrafo, difusor cultural...

Nestas liñas finais poñámonos nun tempo futuro (como imaxinou Xosé María Álvarez Blázquez en 1978 a Galicia de 2002) e imaxinemos a Galicia de 2115 nun novo acto de homenaxe a don Xosé María cheo de investigadores, familiares e institucións.

Poñámonos nesa data e nun tempo no que investigadores e institucións atendan os seguintes desexos: a recompilación do epistolario de don Xosé María no que se espallaría moita beleza literaria e da alma e “talvez comprendésemos mellor moitas cousas da historia de Galicia na Longa Noite de Pedra” (Cabana 2008b: 14); o estudo, clasificación e divulgación do arquivo doado á Fundación Penzol; a análise da obra dramática e novelística en castelán; a recolla e edición das cuestións lingüísticas abordadas por don Xosé María; a creación dun roteiro literario baseado na súa obra e, finalmente, a análise do seu labor docente tan vinculado ao seu labor como divulgador (conferenciante, guionista...).

REFERENCIAS BIBLIOGRÁFICAS

- Acuña Trabazo, Ana (2008a): *Diccionario Xosé María Álvarez Blázquez*. Santa Comba: tresCtres.
- (2008b): “Xosé María Álvarez Blázquez: unha voz propia e «honrada»”, *Boletín da Real Academia Galega* 369, 9-22.
- Alonso Montero, Xesús (2003): *Curros Enríquez no franquismo*. Santa Comba: tresCtres.
- Álvarez Blázquez, Xosé María (1935): “Os ruíns”, *Nós* 139-144, 186-202.
- (1948): “Arquitectura rural galega. Un plano de Fr. Manuel Caeiro”, *Cuadernos de Estudios Gallegos* t. 3, fas. 10, 326-331
- (1961): “Parlamento de las letras gallegas”, *El Progreso* 4/IV/1961.
- (2008): “A mensaxe secreta dos nomes”, *Grial. Cadernos*, 27-43.
- Álvarez Cáccamo, Alfonso (1993): [“Limiar”], en Xosé María Álvarez Blázquez, *Na vila hai caras novas*. Vigo: Ir Indo, 7-10.
- Álvarez Cáccamo, Xosé María (2012): “Unha longa conversa de amizade e cultura. Correspondencia entre Isidoro Millán González-Pardo e Xosé María Álvarez Blázquez”, en X. L. Cochón (ed.), *Correspondencia habida entre Xosé M.ª Álvarez Blázquez e Isidoro Millán González-Pardo*. Cadernos Ramón Piñeiro XXI. Santiago de Compostela: Centro Ramón Piñeiro para a Investigación en Humanidades, 9-17.
- (2015): *As últimas galerías*. Vigo: Galaxia.
- Árias Vilas, Felipe (2008): “Limiar”, en E. Méndez Quintas (coord.), *Homenaxe a Xosé María Álvarez Blázquez (I) Escritos sobre arqueoloxía*. Gondomar: Instituto de Estudos Miñoranos, 9-11.
- Barreiro Fernández, Xosé Ramón (2008): “Xosé María Álvarez Blázquez, historiador da cidade de Vigo”, *Boletín da Real Academia Galega* 369, 67-78.
- Bragado, Manuel (2008): “Xosé María Álvarez Blázquez editor”, *Boletín da Real Academia Galega* 369, 89-95.
- Cabana, Darío Xohán (2008a): “A forxa dun esculcador”, en *Xosé María Álvarez Blázquez 1915-1985. Unha fotobiografía*. Vigo: Edicións Xerais de Galicia, 165-174.
- (2008b): *Xosé María Álvarez Blázquez. Vida e obra*. Vigo: Edicións Xerais de Galicia.
- (2008c): “A poesía galega de Xosé María Álvarez Blázquez”, *Grial. Cadernos*, 60-73.
- (2008d): “Xosé María Álvarez Blázquez, editor revolucionario”, *Boletín da Real Academia Galega* 369, 97-112.

- (2008e): “O poeta amigo”, *Boletín da Real Academia Galega* 369, 249-256.
- Cabrera, María Dolores (2008): “Ourive de libros”, *Grial. Cadernos*, 44-59.
- Couceiro, Xosé Luís (2008): “A miña escolma”, en Anxo Tarrío (coord.), *Día das Letras Galegas. Xosé María Álvarez Blázquez*. Santiago de Compostela: Universidade, 13-45.
- Equipo Limbo (1979): *Nova alternativa galega*. Lugo: Alvarellos.
- Forcadela, Manuel (2008a): “A narrativa galega de Xosé María Álvarez Blázquez”, *Grial. Cadernos*, 74-81.
- (2008b): “Sobre a narrativa galega de Xosé María Álvarez Blázquez”, *Boletín da Real Academia Galega* 369, 113-125.
- Forneiro, José Luis (2008): “Xosé María Álvarez Blázquez estudioso da poesía narrativa popular da Galiza”, en Anxo Tarrío (coord.), *Día das Letras Galegas. Xosé María Álvarez Blázquez*. Santiago de Compostela: Universidade, 59-82.
- Foucault, Michel (1999): *Estrategias de poder*. Barcelona: Paidós.
- Freixanes, Víctor (2008a): “Memoria de don Xosé María editor”, *Boletín da Real Academia Galega* 369, 127-131.
- (2008b): “Arte de paquetería”, *Boletín da Real Academia Galega* 369, 257-262.
- Galicia 2002. *A través da imaxinación creadora*. Santiago de Compostela: Universidade, 1978.
- García Martínez, Carlos e Fernando Acuña Castroviejo (2008): “Xosé María Álvarez Blázquez e a arqueoloxía da resistencia”, *Boletín da Real Academia Galega* 369, 133-144.
- Méndez Ferrín, Xosé Luís (1987): “Con Xosé María” en Xosé María Álvarez Blázquez, *Poesía galega completa*. Vigo: Edicións Xerais de Galicia, 7-9.
- (2008a): “Congreso Álvarez Blázquez”, *Boletín da Real Academia Galega* 369, 159-166.
- (2008b): “A emoción da historia na obra de Xosé María Álvarez Blázquez”, *Boletín da Real Academia Galega* 369, 163-164.
- Méndez Quintas, Eduardo (2008a): “A arqueoloxía e Xosé María Álvarez Blázquez”, en Eduardo Méndez Quintas (coord.), *Homenaxe a Xosé María Álvarez Blázquez (I) Escritos sobre arqueoloxía*. Gondomar: Instituto de Estudos Miñoranos, 19-39.
- (2008b): “Álvarez Blázquez e o Paleolítico galego”, en Eduardo Méndez Quintas (coord.), *Homenaxe a Xosé María Álvarez Blázquez (II) Estudos sobre Paleolítico*. Gondomar: Instituto de Estudos Miñoranos, 17-18.
- (2008c): “Os feitos nas investigacións arqueolóxicas de Álvarez Blázquez”, *Boletín da Real Academia Galega* 369, 167-188.

- Navaza, Gonzalo (2008): “Anagramática. Unha aventura estética”, *Grial. CADERNOS*, 22-26.
- Pena, Xosé Ramón (2008): “Xosé María Álvarez Blázquez, canonizador e investigador da literatura galega”, *Boletín da Real Academia Galega* 369, 201-207.
- Sánchez Bargiela, Rafael (ed.) (2008a): *XMAB e Tui. Da vella casa ao corazón aberto*. Tui: Concellería de Cultura.
- (2008b): “Os Álvarez en Tui. Un corazón aberto na vella cidade”, *Boletín da Real Academia Galega* 369, 219-245.
- Scott, James (2003): *Los dominados y el arte de la resistencia*. Nafarroa: Txalaparta.